

ĮTERPTINIAI VIENETAI DISKURSE

GINTAUTAS AKELAITIS

Įterptinių vienetų¹ (toliau – IV) funkcionavimo aprašymui nepakanka sakinio sferos ir reikia peržengti į lygmenį, esantį virš sakinio. Lietuvių kalbotyroje IV paskirtis lygmenyje, esančiame virš sakinio, dar nenagrinėta.

Teksto gramatikos darbuose (ypač rusų), nagrinėjant „sankabumo“ kategoriją, IV laikomi viena iš ryšių priemonių, siejančių sakinius ir už juos didesnes struktūras (literatūroje – pastraipas, viršfrazines vienoves, prozines strofas ir kt.). Sakoma, kad tokios paskirties IV yra ypatingos prigimties konjunktoriai, bet ne svarbiausia ryšių priemonė. Jie tik pabrėžia, sustiprina tuos ryšius (išleidus įterptinį, ryšiai tarp sakinių išlieka). Nurodoma, kad IV išreikšti santykiai tarsi „uždedami“² ant struktūrinių – grandininių, paralelinių ir kt. ryšių [Солганик, 1973, с. 104–106]. Pastebėta, kad IV, siejantiems sakinius, būdinga sakinio prepozicija [Малов, 1970, с. 268].

Kyla abejonų, ar sakinių siejimo paryškimas yra vienintelė IV paskirtis tekste, ar IV, beje, ir šiuo aspektu net specialiai jiems skirtuose darbuose netraktuojami kiek ribotai, „atrandant“ daugiausia šias „jungiamąsias funkcijas“ – susu mavimo, apibendrinimo, aiškinimo ir tikslinimo [plg. iš dalies Малов, 1970, с. 268–270]. Tos funkcijos pirmiausia pasireiškia kaip sakinio vidiniai struktūriniai santykiai. Perkeltos į tekstą, tos funkcijos traktuojamos lygiai taip pat, kaip ir sakinyje.

Pereinant prie IV paskirties aiškinimo lygmenyje, aukštesniame už sakinį, pirmiausia reikia nusistatyti bent minimalų to lygmens analizės instrumentų – sąvokų – kiekį. Iš bendresnių šiame straipsnyje vartojamos diskurso, diskursinio „topiko“ ir „komentarų“, emfatiškos sąvokos.

Pastaruoju metu vis dažniau susiduriame su diskurso terminu. Tarybinėje kalbotyroje diskurso teoriją bene plačiausiai yra išdėstęs V. Zvegincevas [Звегинцев,

¹ Šiame straipsnyje įterptinių vienetų sąvoka vartojama siauresne prasme. Ji apima įterptinius žodžius, žodžių junginius ir sakinius ir neapima vadinamųjų įspraudų.

² Toks traktavimas sietinas su V. Vinogradovo [Виноградов, 1975, с. 70] aiškinimu apie IV modalumą, kuris yra tarsi antrasis modalinių reikšmių sluoksnis, uždėtas ant sakinio gramatinio grunto, jau turinčio modalinį atspalvį.

1976, c. 170–171, 279–297; 1980, c. 13–21]. Jis diskursą siūlo laikyti pirminiu teksto vienetu, esančiu aukščiau už sakinį ir teksto hierarchijoje betarpiškai prisiliejančiu prie sakinio. Tačiau V. Zvegincevas neišdėsto patikimos metodikos, pagal kurią tekste galima būtų išskirti diskursus [plg. Слюсарева, Теплицкая, 1978, c. 95].

Šiame straipsnyje daugiau žiūrima į diskursą ne kaip į tam tikrą vienetą su apibrėžtomis ribomis, o kaip į lygmenį, esantį betarpiškai virš sakinio³. Taigi diskursas – tai virš sakinio esantis lygmuo, kuriame nuosekliai (linijiškai) išdėstyti du arba daugiau sakinių yra determinuoti pirmiausia relevantiškų presupozicijų, o paskui ir realaus turinio, kuriam išreikšti jie formuojami.

Sakysim, atskiri sakiniai mokymo reikalui sudaryto pratimo tekste dėl atsitiktinumo gali pasirodyti kaip tariamai rišlūs, jie gali turėti net atsitiktinių konjunktorių. Bet tie sakiniai nediskursiški, kadangi, kartu paimti, jie neišreiškia kokio nors realaus turinio. Priešingai. Nuoseklūs sakiniai, kad ir be specialių konjunktorių, yra diskursiški, jeigu jie sukonstruoti kokiam nors realiam turiniui išreikšti, pvz.: „Aušros“ kolūkio klubas. Vyksta kolūkiečių susirinkimas. Pilna žmonių. Pirmininkauja Daukša. Balt R II 140⁴.

Sakinių linijiškumas – būtinas diskurso požymis. Jeigu, sakysim, pateiktame pavyzdyje pakeistume sakinių linijinį nuoseklumą, suardytume ir jų diskursinį tikslingumą.

Linijiškai išdėstyti diskurso sakiniai turi paklusti trims reikalavimams, kuriuos iškelia reiškiamas realus turinys: diskurso sakiniai turi optimaliai atlikti išreikšiamą realų turinį, jie turi būti vienaprasmiai, į diskursą gali įeiti tiksliai tie sakiniai, kurie išreiškia realų turinį [plg. Звегинцев, 1980, c. 19–20].

Diskursiniame lygmenyje ieškoma tam tikro vienijančio elemento, kuris išreikštų realaus turinio substratą [plg. Agricola, 1975, S. 28]. Tokiu elementu neretai laikomas „topikas“⁵ (šio termino lietuvišku atitikmeniu galėtų būti „pavadinimas“). Galima konstatuoti įvairius „topiko“ aiškinimus, skirtingą jo susipynimą su tema ir subjektu (apie tai žr. vėliau). Šiame straipsnyje svarbu nustatyti, kas yra diskursinis „topikas“, arba „pavadinimas“.

Pripažįstant, kad „topikas“, arba „pavadinimas“, yra diskursą organizuojantis elementas, reikia nusistatyti poziciją: arba tuo elementu laikyti aktyvųjį vienetą, kuris sakinyje geriausiai reprezentuotų realųjį diskurso turinį ir kuriame tarsi bran-

³ Diskursą, kaip viršsakininį lygmenį, aiškina ir V. Zvegincevas [Звегинцев, 1976]; panašiu keliu einama ir kituose darbuose [Кох, 1978, c. 149–171; Почепцов, 1978, c. 7–9].

⁴ Šaltinių sutrumpinimai straipsnyje tokie pat kaip akademinėje „Lietuvių kalbos gramatikoje“.

⁵ „Topiko“ teorijos kūrėjai yra amerikiečių lingvistai; jų darbus yra apžvelgęs Z. Demjanovas [Демьянков, 1979, c. 368–380].

duolyje būtų suprojektuota kito sakinio perspektyva⁶, arba žiūrėti į jį kaip į pasyvųjį elementą, sukuriantį diskursinį karkasą, per kurį „teka“ mintis. Šiame straipsnyje laikomasi antrojo požiūrio. Taigi „topiku“, arba „pavadinimu“, laikytinas pasyvu-sis diskursinis elementas, reprezentuojantis asmenį ar šiaip gyvą būtybę, rečiau objek-tą, kurie yra diskursinio aptarimo pretekstas. Pagrindinę informaciją, aktyvųjį pradą, sudaro tai, kas pasakoma apie „topiką“, – „komentarai“.

Diskursinį „topiką“ parodo pronominalizavimas, sinonimija arba perifrazė (formaliai) ir komunikatyvinis pasyvumas, plg. „topiką“ diskurso atkarpoje: <...> *Savo tėviškės laukuose jis labai mėgo vieną kalnelį, kurį visi vadino Aušrakalni-niu ir kuris buvo aukščiausia visoje apylinkėje vieta, toli nuo bet kokios trobos ir bet kokio kelio ar tako. Ant šito kalnelio Liudas ir praleisdavo didesnę dienos dalį. Jis, kaip ir visi svajingo ir kontempliatyvaus būdo žmonės, mėgo plačius reginius, panoramas <...>*. Myk-Put R III 150. Kaip matyti, diskursinis „topikas“ yra išorinis, peržengiantis sakinio ribas. Beje, į „topikus“ pretenduoja *kalnelį...kurį...ku-ris*. Tokį „topiką“ reikia vadinti vidiniu, jis potencialiai gali tapti diskursiniu⁷.

Aiškinant „topiko“ santykį su tema ir subjektu, reikia pabrėžti, kad jų susi-pynimas neišvengiamas dėl bendros sferos, kurioje jie nustatomi ir, svarbiausia, dėl artimų požiūrių juos nustatant. Šiuo atžvilgiu svarbūs nurodymai [Chafe, 1976, p. 51–53; Лайонз, 1978, c. 355], kad „topiko“ arba subjekto pripažinimą lemia kalbos sistema ir kad vienose kalbose pirmenybę turi „topikas“ (turimas galvoje sakinio „topikas“), o kitose – subjektas. Diskursinis „topikas“ išskiriamas kiek kitokiu pagrindu negu subjektas, jis neapribotas sakinio, be to, jis gali susisieti ne tik su subjektu, bet ir su sakinio objektu. Su tema diskursinis „topikas“ siejasi kaip tematinis elementas, o ne kaip išreiškiantis visą temą. Be to, „topiko“ atžvilgiu nesvar-bi temos-remos opozicija pagal „sena“ – „nauja“.

Su diskurso „topiku“ dažnai susijusi emfatijs⁸, arba požiūris. Emfatijsos są-voka į lingvistiką atėjo iš socialinės psichologijos. Sakoma, kad autorius „emfatizuo-ja“ su sakinio kurio nors vardažodinio nario referentu, jeigu sakiny sūkonstruotas taip, jog matyti, kad autorius žiūri į aprašomą situaciją tarsi iš už to referento nu-garos (dažniausiai save sutapatindamas su juo). Tas asmuo arba objektas, su kuriuo emfatizuoja autorius, vadinamas emfatijsos fokusu [plačiau žr. Демьянков, 1979, c. 373–374].

[V paskirties diskurse analizė⁹ patvirtino teksto tyrinėtojų akcentuojamą skirtumą tarp monologinio ir dialoginio diskurso. Todėl pirmiausia išskirtinos

⁶ Toks požiūris, matyt, būtų artimas U. Čeifo aiškinimui, kad sakinio „topikas“ išdėsto erd-vės, laiko ar individualiosios sandaros vidinę pusę, kurioje išreiškiamas pagrindinis predikatumas [Chafe, 1976, p. 50].

⁷ Vidinį ir išorinį „topikus“ išskiria E. Agrikola [Agricola, 1975, p. 38].

⁸ Emfatijsa ypač svarbi, aiškinant [V paskirtį dialoginiame diskurse.

⁹ Analizės medžiagą sudaro per 1 tūkst. diskursų su [V.

IV funkcijos monologiniame diskurse ir IV funkcijos dialoginiame diskurse¹⁰. Šiame straipsnyje apsiribota IV funkcijomis monologiniame diskurse.

1. Diskurso atkarpų opozicija nustatoma, vartojant IV *antra vertus, antraip vertus, iš kitos pusės* (be *viena vertus, vienaip vertus, iš vienos pusės*); *atvirkščiai, priešingai; keista, keistas dalykas*. Opozicinės diskurso atkarpos dažniausiai yra vieno „topiko“ komentarai. Pirmoji paprastai yra ilgesnė, ją sudaro keletas komentarų, o antroji – trumpesnė. IV, išreiškdamas opozicinį santykį, sulydąs atkarpas į uždaro formos „topiko“ aptarimą:

(1a) *Ir Vasaris ėmė svarstyti klausimą, dėtis jam į tas draugijas, kaip buvo pasiūlęs Stripaitis, ar ne? Neprityręs ir tų reikalų neišmanęs, jis bijojo įklimpti į kokią painiavą ir užsitraukti žmonių įtarimų. Antraip vertus, dalyvaudamas draugijose, gal jis nesusipratimus išsklaidytų ir parodytų žmonėms, kad nė Stripaitis niekuo nekaltas.* Myk-Put R IV 74.

Tokio aptarimo negalima pratęsti kitais komentarais, lygiaverčiais opozicinėms, kaip *viena, antra, trečia*... vartojimo atveju. Išleidus IV, diskursinių atkarpų prasminis ryšys nublanksta; opozicijos išreiškimo krūvis atitenka intonacijai.

Kiek įvairiau negu *antra vertus, antraip vertus, iš kitos pusės* opozicinius santykius išreiškia IV *keista, keistas dalykas* ir ypač *atvirkščiai, priešingai*. Opozicinės atkarpos, kurių sandūroje jie vartojami, dažnai nebūna diametraliai priešingos. Pirmojoje išreikšto turinio neigimo arba nuolaidos būdu yra paruošiamas pagrindas antrajai. Todėl IV daugiau išreiškia formalųjį uždaramą. Tiesa, šie IV, funkcionuodami atkarpų sandūroje kaip parceliuoti nariai (dėl to jų prasminis prisišliėjimas prie antrosios atkarpos neišnyksta), gerokai paryškina opozicinį santykį. Plg.:

(1b) *Sūnus iš dalies jautė, kas dedasi tėvo širdy, bet nuoširdžiai prabilti ir jį suraminti nė jis negalėjo. Atvirkščiai. Juo labiau jam aiškėjo tėvo širdgėla, juo labiau jis jautėsi pats kaltas ir juo mažiau turėjo vilties tą širdgėlą pagydyti.* Myk-Put R V 46.

Šie IV gali išreikšti ne tik to paties „topiko“ komentarų opozicinius santykius, bet ir skirtingų „topikų“, turinčių opozicinius komentarus, santykius. Tokiu būdu sudaroma „topikų“ aptarimų opozicija. Plg.:

(1c) <...> *Petryla savo likimu, matyt, buvo visai patenkintas. <...> Kasaitis, atvirkščiai, atrodė užguitas, prislėgtas ir baukštus. <...>* Myk-Put R IV 317.

¹⁰ Dėl tokio skirstymo reikėtų padaryti išlygą. Platesnėse dialogo replikose pasitaiko IV su tomis pačiomis funkcijomis, kaip ir monologiniame diskurse. Turint galvoje, kad dialoginiame diskurse veikia daugelis monologinio diskurso dėsnų, minėtos IV funkcijos laikomos monologinio diskurso reiškiniais. Dialoginio diskurso IV funkcijos yra specifinės ir monologiniame diskurse nespitaiko.

Daliniai aptartų [IV] funkcionavimo skirtumai lemia jų sinoniminius santykius. Išskirtinos 3 sinoniminės grupės: 1) *antra vertus, antraip vertus, iš kitos pusės*; 2) *keista, keistas dalykas*; 3) *priešingai, atvirkščiai*.

2. [IV] *be to, tiesa, beje, tarp kitko* priduria „topiko“ aptarimo pabaigą. Ta pabaiga yra sąlygiška, nes toliau diskurse „topikas“ dar gali būti aptariamas. Tokia pabaiga gali suponuoti perėjimą prie kito „topiko“ aptarimo; tas kitas „topikas“ į ją kartais įeina kaip potencialusis.

Kaip rodo sukaupta medžiaga, ši [IV] funkcija gryniausiu pavidalu pasireiškia, kai priduriamas baigiamasis „topiko“ aptarimo komentaras. Kartais baigiamasis komentaras yra išplėtojamas. Tačiau ir šiuo, ir anksčiau minėtu atveju, kai įjungiamas potencialusis „topikas“, pridurtoji atkarpa išlieka kaip baigiamoji, – ji netampa naujo aptarimo pradžia. Plg.:

(2) *Klebonas jau, matyt, buvo apsipratęs su mintimi laikyti du vikarus ir Ramučiu neparodė tokio atšiauraus nepalankumo, kaip kadaise Vasariui. Tiesa, Stripaičio įpėdinis ir šiaip savo kvalifikacijomis vertė kleboną laikytis bent jau mandagumo ribose.*

(< > *Ramutis buvo jau pagyvenęs kunigas ir pats jau kandidatas į klebonus.* < ... >)¹¹ Myk-Put R IV 192.

Priduriamoji [IV] paskirtis ypač svarbi tais atvejais, kai, nebaigus diskursinio „topiko“ aptarimo, aktualizuojamas ir aptariamas koks nors potencialusis „topikas“ ir tik po to priduriama pabaiga. Beje, taip gali būti įjungta ne tik pabaiga, bet ir didesnioji (likusioji) „topiko“ aptarimo dalis.

Sinoniminio pakeičiamumo atžvilgiu reikia turėti galvoje, kad [IV] *tiesa, beje, tarp kitko* (skirtingai nuo *be to*) reprezentuoja asociatyvų mąstymą ir, kaip rodo medžiaga, „topiko“ aptarimo pabaigai pridurti dažniau vartojami dialoginiuose diskursuose.

3. Dvisluoksniškumo¹² sukūrimas diskurse. [IV] *be to, laimei, tiesa, žinoma, beje* įjungia į kurio nors „topiko“ aptarimą naują, dažniausiai potencialųjį „topiką“ su jo komentaru arba paženklina kurį nors aptariamo „topiko“ komentarą kaip kito plano, kito komunikatyvinio ir struktūrinio sluoksnio reiškinį ir taip priartina prie vadinamųjų teksto įspraudų. Toji antrojo sluoksnio atkarpa priklausomai nuo ją įjungiančio [IV] yra distanciškai atremta į ankstesnį diskursą arba išplėtojama vėliau, kaip (3) atveju:

(3) *Aš, atvažiuodama į dvarą, visuomet atsivežu dėžę knygų. Per keletą metų jų prisirinko visa rietuvė. Be to, ir nuo seniau dvaras turėjo didoką biblioteką. Tamsta gali jas skolintis, net be pareigos gražinti. Tačiau turiu įspėti, kad tai nebus labai dorovingos knygos.* < ... > Myk-Put R IV 127–128.

¹¹ (2) skliaustuose pateikta naujo „topiko“ aptarimo pradžia.

¹² Dvisluoksniškumo terminą vartoja E. Ryzel [Ризель, 1962] įspraudų analizėje.

Palyginkite, kaip ta antrojo sluoksnio atkarpa išplėtojama tolesniame diskurse: (<...> ir nuo seniau dvaras turėjo didoką biblioteką.) *Gana erdviame kambary pasieniais stovėjo keletas spintų ir lentynų, tuščių ir prikrautų tomų tomelių, o ant grindų dar riogsojo rietuvės knygu ir žurnalų.* Myk-Put R IV 143.

Retu atveju antrasis sluoksnis išplėtojamas į platesnį įspraustinio pobūdžio „topiko“ aptarimą, kuris galėtų būti perkeltas (žinoma, be įspraustinio sluoksnio pagrindo) į kitą vietą, nepadarant žalos diskursui.

Dvisluoksniškumas „topiko“ aptarime atsiranda ir tada, kai [V išskiria kokį nors komentarą. Šitoks dvisluoksniškumas ne tiek semantinis ir struktūrinis (kaip (3)), kiek stilistinis, – išskirtam komentarui suteikia ekspresyvinį krūvį. Šiuo atveju antrasis sluoksnis taip pat yra atremtas į platesnį diskursą.

[V įjungiamos antrojo sluoksnio atkarpos, kaip sakyta, turi panašumo su teksto įspraudais, kuriuos, beje, gali įjungti tie patys [V. Tačiau (skirtingai nuo įspraudų) šios atkarpos neišreiškia vertinimo, mažiau krinta į akis jų asociacinė prigimtis ir – tai bene svarbiausia – prasmiskai jos tvirčiau susijusios su „topiko“ aptarimu. Giliau tuos panašumus ir skirtumus gali atskleisti specialus abiejų reiškinių – teksto įspraudų ir [V įjungiamo diskursinio dvisluoksniškumo – lyginimas.

[V, sudarantys dvisluoksniškumą, įjungiamoms diskurso atkarpoms suteikia priduriamąjį charakterį¹³. Tačiau 2 ir 3 [V funkcijų sutapatinti nederėtų dėl svarbių skirtumų: antrojo sluoksnio įjungimo atveju priduriama nutraukiant „topiko“ aptarimą, o pabaigos pridūrimo atveju aptarimas užbaigiamas; antrojo sluoksnio atkarpa atremta į diskursą, o pabaigos – ne; šias funkcijas turi ne visiškai tie patys [V, ir jų sinoniminiai santykiai kitokie.

4. Išskirties įjungimas. [V įjungia dviejų tipų išskirtis: distancines – tuos koreguojančius elementus, kurie atremti į diskursą distanciškai arba sąlygoti presupozicijų (tai komentarų išskirtys), ir kontaktines, sudaromas iliustruojant kurį nors „topiką“ ir jo komentarą.

Pirmiausia apie distancines išskirtis. Kurio nors „topiko“ komentaras dėl distancinio ryšio su ankstesniais komentarais arba dėl presupozicijų gali pasirodyti asmens, su kuriuo emfatizuoja autorius, požiūriu per daug kategoriškas. Kategoriškumui sumažinti, sušvelninti įjungiamas išskirtis. Distancinę išskirtį įjungia [V *tiesa* (dažniausiai vartojamas ir geriausiai išreiškia išskirtį); *tiesą sakant*, *tiesą kalbant*, *tiesą pasakius* (jie iš viso retesni ir dėl to rūpimam tikslui rečiau vartojami); *žinoma*. Pagal išskirtumo laipsnį komentarų išskirtis būna dalinė (4a) ir absoliuti (4b). Išskirtumo laipsnį parodo ne tik turinio, bet ir struktūros skirtumai (apie tai – žemiau). Palyginkite pavyzdžius:

(4a) – *Jis [Kimša] prašė, kad aš tamstą prižiūrėčiau.*

– *Daugiau nieko? – klausė ji [Liucė], vis neatitraukdama tardančio žvilgsnio.*

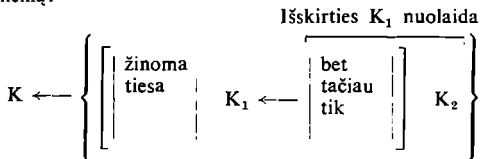
¹³ Pfg. mintis apie sakinių pridūrimą [Piročkinas, 1969, p. 56–57].

– *Nieko, ką gi daugiau!.. Žinoma, jis neprasė manęs tamstą sekti, ir aš to niekad nedarysiu... Bet jei galėčiau kuo nors padėti, visuomet pasiryžęs patarnauti <...>.* Myk-Put R V 298.

(4b) <...> *Džiaugiasi senis Šimonis, nors šitaip galėjęs padėti savo žmonėms. Ir vėl jis pilnas geros vilties žvelgia į ateitį. Tiesa, krūtinėje jis jaučia kažį kokį išsiilgimą, kažį kokį trūkumą.* Simon R I 52.

Absoliučios išskirties atveju gerokai apribojamas, o kartais ir visai paneigiamas, anuluojamas anksčiau išreikštas turinys. Todėl absoliučioji išskirtis artima opozicijos nustatymui.

IV įjungiamo dalinė išskirtis nuo absoliučiosios skiriasi tuo, kad turi nuolaidą – išskirties apribojimą. Nuolaidą įjungia priešinamieji jungtukai *bet, tačiau, dalelytė tik*. Plg. schema:

Dalinė K išskirtis

Kartais komentaras, kurio atžvilgiu daroma išskirtis, ir išskirties nuolaida, išleisus pačią išskirtį (tai, kas schemeje yra laužtiniuose skliaustuose), prasmiskai dera. Tačiau tas prasminis ryšys nėra toks ryškus, kaip, pvz., dvisluoksniškumo atveju, išleisus antrąjį sluoksnį, o kartais jo visiškai nėra.

Kontaktinę išskirtį įveda IV pavyzdžiui, *sakysim(-e)*. Svarbiausia išskirties sąlyga – galimo egzemplifikuoti „topiko“ ir komentaro buvimas. Pirmiausia egzemplifikuojamas „topikas“ Dalinis (išskirties) „topikas“ galėtų būti aptariamasis egzemplifikuojamo „topiko“ komentaru, bet paprastai egzemplifikuojamas ir komentaras. Plg.:

(4c) *Kiekvienas mūsų turi savyje daugiau ar mažiau „šio to“, ko nenori kitam parodyti <...>. Pavyzdžiui, aš padėjau nuslėpti Raudonikiui vogtus rąstus. O kam tu pasigirsi? <...>* Avyž KK 282.

Tai gryniausio pavidalo „topiko“ ir komentaro išskirtis. Daugiausia tokia išskirtis su egzemplifikuojama dalimi susijusi sudėtingais prasminiais ir struktūriniais santykiais, kuriuos nelengva įsprausti į griežtesnę schemą. Tuos santykius dažnai komplikuoja dialoginio diskurso specifinės ypatybės, mat aprašomos funkcijos IV dažni dialoginiuose diskursuose.

5. Diskursinio kondensato įjungimas. Kondensato terminu siekiama aprėpti „topiko“ komentarų apibendrinimą, susumavimą ir iš kelių komentarų padaromą išvadą. Tam tikrais atvejais gali būti kondensuojami ir kelių „topikų“ aptari-

mai. Kondensatą įjungia žodžiu, žodžiu sakant, vienu žodžiu; vadinasi. Šių IV semantiniai skirtumai turi įtakos jų diskursinei paskirčiai.

IV žodžiu, žodžiu sakant, vienu žodžiu suponuoja vieno „topiko“ komentarų arba kelių „topikų“ aptarimų kondensatą, jeigu tie komentarai arba ištiesi aptarimai yra vieno atžvilgio ir turi proporcingų struktūrų¹⁴. Kaip rodo sukaupta medžiaga, atskirai kondensuojamas dažnas proporcijos konstruktyvinis narys. Plg.:

(5a) *Žmonės pradėjo namo skirstytis ir pro kapines ratais trinksėti. Vieni jų užsuko į kapines <...> ; šen bei ten pradėjo balsu verkti, vaitoti, brangiais gailiais žodeliais velionius minėti. Vienur verkė motutė dukrelės, kitur dukrelė motutės. <...> Kitoje vietoje dėstė bėdas vargelius dvi seniai nesimačiusios seserys, toli viena nuo antros ištekėjusios už vyrų. Žodžiu, čia buvo vieta ne liežuviams, ne apkalbinėjimams, o vieta ašaroms išlieti, vargeliams išpasakoti ir brangiems mirusiems atminti. Vien R I 189.*

Toks kondensatas yra sudarytas generalizavimo principu. Jis iškyla kaip diskursinė viršūnė. Pasitaiko (taip yra (5a) atveju), kad kondensate yra priešprieša. Ji kondensatą, išreiškiantį jau iš ankstesnio diskurso žinomą informaciją, paryškina. Be to, priešprieša gali nustatyti kondensato koherenciją su ankstesniu diskursu.

IV vadinasi įjungia konsekventinį kondensatą. Jo funkcionavimo diskursinės sąlygos turi akivaizdų ryšį su silogizmo formule, kurią sudaro dvi premisos ir išvada. Konsekventinis „topiko“ komentaras išvedamas kaip premisų, arba antecendentinių komentarų, prasminio koreliavimo rezultatas. Tačiau tokios diskursinės sąlygos grynų pavidalu pasitaiko labai retai [plačiau žr.: Троянская, 1978, c. 223; Чесноков, 1967, c. 100–101]. Paprastai diskurse implicitiška būna tai, kas silogizme atitinka pirmąją premisą. Plg.:

(5b) – <...> *Seminarijoj mus mokė moterų saugotis kaip ugnies. – Vadinasi, rodė tikriausią kelią į moterį. Myk-Put R IV 97.*

Čia turima galvoj maždaug tokia sentencinio pobūdžio pirmoji premisa: *jeigu mokoma ko nors saugotis, į tai rodomas tikriausias kelias.*

Apžvelgus pagrindines IV funkcijas monologiniame diskurse, reikia pripažinti, kad pagrindinė IV funkcionavimo sfera – sakiny, grynųjų diskursinių IV nėra. Turėdami vienokią ar kitokią paskirtį diskurse, IV nėra laisvi nuo sakinio ryšių (pirmiausia semantinių). Galima kalbėti tik apie didesnį ar mažesnį IV polinkį į konstruktyvinę paskirtį diskurse.

IV funkcijas formuoja diskursinės sąlygos ir pačių IV semantika. Sakysim, IV tiesa išreiškia ko nors teigimą, pripažinimą realiu. Diskurse su apibrėžtomis sąlygomis (priduriant „topiko“ aptarimo pabaigą (2), pertraukiant aptarimą (3, 4))

¹⁴ Dėl to IV žodžiu ir kt. įjungtas diskursinis kondensatas yra artimas apibendrinimui, kuris įjungiamas sakiniuose su vienurošiu sakinio dalių eilėmis.

šis IV koreliuoja tik tam tikru semantiniu rakursu – pagal ko nors teigimą, pripažinimą realiu „prisimenant“¹⁵.

Panašios diskursinės sąlygos ir semantinis artimumas sudaro IV sinoniminių santykių pagrindą. Antra vertus, daliniai IV semantiniai skirtumai reguliuoja jų funkcionavimą diskurse ir riboja jų sinoniminius santykius.

Dėl konstruktyvinės paskirties diskursiškiems IV būdinga sakinio prepozicija.

Monologinėje kalboje „nediskursiškumu“ išsiskiria IV, išreiškiantys subjektyvųjį modalumą. O tokie, kaip *tiesa*, *žinoma*, diskurse modalinio atspalvio arba nereiškia, arba tas atspalvis vos juntamas.

ВВОДНЫЕ ЕДИНИЦЫ В ДИСКУРСЕ

Резюме

В статье дается анализ ВЕ литовского языка на уровне монологического дискурса. На основе проанализированных дискурсов (более 1 тыс.) выделяется и описывается пять основных дискурсивных функций ВЕ: 1) установление дискурсивной оппозиции, 2) присоединение концовки, 3) создание дискурсивной двуклownости, 4) введение дискурсивного обособления, 5) введение дискурсивного конденсата. В выводах подчеркивается, что дискурсивные функции ВЕ зависят от дискурсивных условий и семантики ВЕ; дискурсивные ВЕ не лишены связей с предложением (в первую очередь семантических); чаще всего они находятся в препозиции; ВЕ, выражающие субъективную модальность, не характерны в монологическом дискурсе. Изучение дискурсивных функций ВЕ позволяет раскрыть их синонимические признаки.

LITERATŪRA

Agricola, 1975 – Agricola E. Semantische Relationen im Text und im System. – Halle (Saale), 1975.

Chafe, 1976 – Chafe W. L. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects and topics. – In: Subject and Topic / Ed by C. N. Li. New York, 1976, p. 27–55.

Piročkinas, 1969 – Piročkinas A. Priduriamosios konstrukcijos dabartinėje lietuvių literatūrinėje kalboje. – V., 1969.

Виноградов, 1975 – Виноградов В. В. Исследования по русской грамматике. Избранные труды. – М., 1975.

Демьянков, 1979 – Демьянков В. З. „Субъект“, „тема“, „топик“ в американской лингвистике последних лет / Обзор II. – Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз., 1979, т. 38 (4), с. 368–380.

¹⁵ „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ [1972, p. 849] pastaroji IV *tiesa* reikšmė pateikiama kaip vienintėlė. Tuo apsiriboti nederėtų, turint galvoje kad ir tokius atvejus:

– *Tik prašau neperdėti...*

– *Tiesa, aš truputį perdu. Myk-Put R III 253.*

Звегинцев, 1980 — Звегинцев В. А. О цельноформленности единиц текста. — Изв. АН СССР. Сер. лит.-ры и яз., 1980, т. 39(1), с. 13—21.

Звегинцев, 1976 — Звегинцев В. А. Предложение и его отношение к языку и речи. — М., 1976.

Кох, 1978 — Кох В. А. Предварительный набросок дискурсивного анализа семантического типа. — В кн.: Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. М., 1978, вып. 8, с. 149—171.

Лайонз, 1978 — Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику. — М., 1978.

Малов, 1970 — Малов В. В. Вводные слова и вводные сочетания слов как средства сцепления самостоятельных предложений (на материале математической литературы). — В кн.: Для вас, словесники / Отв. ред. Н. М. Федосеева. Волгоград, 1970, с. 265—278.

Почепцов, 1978 — Почепцов Г. П. Дискурсивный и композитивный уровни лингвистического анализа текста. — В кн.: Лингвистика текста и обучение иностранным языкам. Сборник научных статей / Отв. ред. В. А. Бухбиндер. Киев, 1978, с. 6—17.

Ризель, 1962 — Ризель Э. Г. Смысловые и стилистические функции парантетической связи (на материале немецкого предложения). — Науч. докл. высшей школы. Филол. науки, 1962, № 4 (20), с. 80—88.

Слюсарева, Теплицкая, 1978 — Слюсарева Н. А., Теплицкая Н. И. Гиперсинтаксический уровень языка и лингвистическое членение текста. — В кн.: Предложение и текст в семантическом аспекте. Межвузовский сборник / Отв. ред. И. П. Сусов. Калинин, 1978, с. 91—105.

Солганик, 1973 — Солганик Г. Я. Синтаксическая стилистика. — М., 1973.

Троянская, 1978 — Троянская Е. С. К вопросу о „связности“ научного текста и эксплицитности выводного суждения (на материале немецкого языка). — В кн.: Иностраный язык для научных работников. Теория и практика преподавания / Отв. ред. М. Я. Цвиллинг. М., 1978, с. 212—230.

Чесноков, 1967 — Чесноков П. В. О взаимосоответствии формальных типов языковых и логических построений. — В кн.: Язык и мышление / Отв. ред. Ф. П. Филин. М., 1967, с. 88—101.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Lietuvių kalbos katedra

Įteikta
1980 m. rugsėjo 13 d.